

TADEUSZ KAMIŃSKI*

PRACA SOCJALNA W REALIACH POLSKI LUDOWEJ – ALEKSANDRA KAMIŃSKIEGO WKŁAD W ROZWÓJ POLSKIEJ PRACY SOCJALNEJ

ABSTRAKT

W znanym podręczniku Aleksandra Kamińskiego *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna* można znaleźć zdania wprost wyrażające pochwałę warunków, jakie dla rozwoju pracy socjalnej zapewniać miał porządek ustrojowy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. To sam socjalizm miał zaspokajać potrzeby obywateli, a pracy socjalnej gwarantować „trwały fundament materialny, umożliwiający rozwinięcie szerokiego frontu aktywności społeczno-wychowawczej”. Jednocześnie dzięki tej właśnie książce – czterokrotnie wznawianej – studenci i badacze otrzymali pakiet rzetelnej wiedzy o rozwoju pracy socjalnej na Zachodzie, o jej metodach i kluczowych ujęciach teoretycznych. Znalazły się w niej także konkretne propozycje dotyczące praktyki i kształcenia zawodowego pracowników socjalnych w istniejących wówczas realiach społecznych i politycznych. W prezentowanym artykule podjęto próbę wykroczenia poza pytanie, czy wyraźne ideologiczne deklaracje należy traktować tylko jako uczynienie zadość wymogom ówczesnej cenzury, aby w ten sposób ocalić i udostępnić czytelnikom inne, naprawdę wartościowe treści. W pierwszej części tekstu zostały omówione ideologiczne uwarunkowania funkcjonowania pracy socjalnej w okresie Polski Ludowej. Druga część została poświęcona sylwetce i twórczości profesora Aleksandra Kamińskiego na tle ustroju, w którym przyszło mu propagować pracę socjalną. W ostatniej części poddano analizie wybrane wątki z kluczowego dzieła Kamińskiego, pozwalające zarysować jego wkład w rozwój polskiej pracy socjalnej. Biorąc pod uwagę całą treść podręcznika nasuwa się wniosek, że Aleksander Kamiński przedstawił koncepcję pracy socjalnej

* Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Instytut Nauk o Polityce i Administracji; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5491-3639>

możliwej do realizacji w ramach ówczesnego ustroju, zachowując jej istotę i twórczo adaptując do okoliczności zewnętrznych.

SŁOWA KLUCZOWE: praca socjalna, opieka i pomoc społeczna, Polska Ludowa, Aleksander Kamiński

WPROWADZENIE

Inspiracją do podjęcia tematu pracy socjalnej w realiach Polski Ludowej była ponowna lektura znanego podręcznika Aleksandra Kamińskiego *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*. W książce tej znaleźć można zdania wprost wyrażające pochwałę warunków, jakie dla rozwoju pracy socjalnej zapewniać miał porządek ustrojowy Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Zarazem właśnie dzięki temu dziełu ówcześni studenci i badacze zainteresowani pracą socjalną otrzymali pakiet rzetelnej wiedzy o rozwoju tej dziedziny na Zachodzie, o jej metodach i kluczowych ujęciach teoretycznych. W książce znalazły się także konkretne propozycje dotyczące praktyki i kształcenia zawodowego pracowników socjalnych w istniejących wówczas realiach społecznych i politycznych.

Pytanie, czy wyraźne ideologiczne deklaracje należy traktować tylko jako uczynienie zadość wymogom ówczesnej cenzury, aby w ten sposób ocalić i udostępnić czytelnikom inne rzeczywiście wartościowe treści, jest z pewnością interesujące. Było ono zresztą już stawiane w literaturze przedmiotu, choć pozostało bez jednoznacznej odpowiedzi (Żukiewicz, 2009). O wiele ważniejsze wydaje się jednak skupienie na przedstawionej przez Kamińskiego koncepcji pracy socjalnej możliwej do realizacji w ówczesnych realiach ustrojowych. Można ją wszak potraktować jako istotny wkład w rozwój polskiej pracy socjalnej, a na pewno dowód, że w okresie Polski Ludowej podejmowane były starania, aby mimo nacisków ideologicznych wdrożyć profesjonalne kształcenie i profesjonalną praktykę pracy socjalnej, zbudowaną na aktualnej wiedzy i szanującą tradycję, sięgającą w Polsce dwudziestolecia międzywojennego. Autor nie przypadkiem przecież u schyłku swego życia został określony jako „promotor i uporczywy propagator studiów pracy socjalnej na wyższych uczelniach” (Lepalczyk, 2001, s. 68).

UWARUNKOWANIA IDEOLOGICZNE PRACY SOCJALNEJ W OKRESIE POLSKI LUDOWEJ

Jak zwraca uwagę Jerzy Szmagałski (1996, s. 23), „rozwijanie teorii pracy socjalnej było w okresie Polski Ludowej zadaniem utrudnionym, bo praktyka była bardzo zawężona i – w klimacie oficjalnej dominacji marksizmu – podejrzana ideologicznie”. To trafne uogólnienie trzeba uzupełnić stwierdzeniem, że w analizowanym okresie stosunek władz do tej dziedziny ulegał pewnym zmianom. W rozwoju opieki i pomocy społecznej, w tym także służb społecznych, w latach 1945–1989 można wyodrębnić cztery okresy. Pierwszy, przypadający na lata 1945–1949 określany jest mianem okresu ratownictwa. Kolejny, obejmujący lata 1950–1957 to okres regresu. Trzeci to okres odbudowy w latach 1958–1972, ostatni zaś – od roku 1973 do końca PRL, a właściwie do uchwalenia ustawy o pomocy społecznej w 1990 r. – to okres profesjonalizacji (Miruć, 2009, s. 36).

W okresie ratownictwa siłą rzeczy skupiano się na szybkim dotarciu do potrzebujących, zapewnieniu minimum środków niezbędnych do przeżycia, bez długofalowego planowania i rozbudowanych procedur formalnych. W realizację tych działań o charakterze ratowniczym na dużą skalę były zaangażowane organizacje społeczne, Kościół i organizacje międzynarodowe. Ogromna skala ratownictwa była zrozumiała w obliczu strat spowodowanych wojną (Brenk, 2019). W 1947 r. władze zadekretowały, że część przedwojennych przepisów z zakresu opieki społecznej pozostaje w mocy. W ramach działań zmierzających do „odtworzenia fachowych kadr, przystąpiono do kształcenia pracowników socjalnych nie tylko na licznych i różnorodnych kursach, ale również na poziomie akademickim (ośrodek łódzki). Nikt wówczas nie negował potrzeby opieki społecznej. Wręcz przeciwnie, podkreślano konieczność jej istnienia” (Miruć, 2009, s. 37). Jednocześnie można było przypuszczać, że logicznym następstwem zakończenia działań ratowniczych będzie utworzenie dobrze zorganizowanego systemu instytucji opiekuńczych i pomocowych, wyposażonego w odpowiednio przygotowaną do tego kadrę (Brenk, 2019). Tak jednak się nie stało i nastąpiła silnie podbudowana ideologicznie faza regresu.

Marksistowscy dogmatycy uznali, że typowe problemy społeczne, jakimi zajmuje się pomoc społeczna, są charakterystyczne dla ustroju kapitalistycznego. Tymczasem budowany ustroj rządów proletariatu z samej swej natury miał wyeliminować ubóstwo i zapewnić każdemu obywatelowi pra-

cę. Zakres działalności socjalnej państwa miały wyznaczać dwie podstawowe zasady: „każdemu wedle jego pracy” oraz „kto nie pracuje, niech nie je”. Na pomoc mogli zatem liczyć tylko ci, którzy byli niezdolni do pracy. System ubezpieczeń miał zastąpić wszelką pomoc społeczną (Inglot, 2010). „W oficjalnej doktrynie dominował wówczas pogląd, że pomoc czy opieka społeczna nie są potrzebne w kraju, w którym wszyscy obywatele, jeśli tylko chcą i nie przeszkadza im w tym ewidentne kalectwo czy podeszły wiek, mogą znaleźć zatrudnienie i zapewnić sobie środki do życia” (Wódz, 1996, s. 44). Dążono nawet do swoistej „produktywizacji” osób niepełnosprawnych, które miały otrzymać pracę w zakładach specjalnie przeznaczonych do tego celu. Przyjęto, że tylko osoby całkowicie niezdolne do pracy wymagają wsparcia i że będzie ono udzielane w specjalnych zakładach opiekuńczych. Podmiotowemu ograniczeniu adresatów opieki i pomocy społecznej towarzyszyło ograniczanie nakładów finansowych na infrastrukturę oraz kształcenie kadr. Zlikwidowano niezależne od władz organizacje dobroczynne, co jeszcze bardziej utrudniło dostęp do wsparcia w trudnej sytuacji życiowej (Zalewski, 2005; Brenk, 2019).

Nie tylko praktyka działalności pomocowej padła ofiarą założeń ideologicznych, lecz także kształcenie i badania naukowe. Helena Radlińska, której powierzono w 1945 r. prowadzenie katedry pedagogiki społecznej na Uniwersytecie Łódzkim, bardzo szybko stała się adresatką oskarżeń o propagowanie utopijnych i szkodliwych koncepcji, a zwłaszcza „bałamutnej” teorii pracy społecznej (Szmagański, 2018). Katedrę zamknięto zatem w 1952 r. Podobny los spotkał instytucje zajmujące się organizacją kursów i szkoleń na potrzeby opieki społecznej, takie jak Centrum Szkolenia Pracowników Opieki Społecznej w Łodzi, (powołane 1 czerwca 1945 r. przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej) czy działający od maja 1948 r. w Warszawie Ośrodek Szkoleniowy Pracowników Opieki Społecznej. Tak zwana „ofensywa ideologiczna”, której istotą było dostosowanie wszystkich dziedzin życia społecznego do obowiązującego wzorca ideologicznego spowodowała, że także inni – obok Radlińskiej – ważni dla kształcenia służb społecznych badacze i wykładowcy byli szykanowani (do nich należał Aleksander Kamiński, o czym będzie jeszcze mowa w dalszej części tekstu). Zarzucano im propagowanie fikcji pedagogicznej i „pseudonaukowej pedagogiki burżuazyjnej” (Brenk, 2014).

O zmianach w podejściu władz do zagadnień pomocy społecznej i pracy socjalnej można mówić po rozpoczęciu tzw. odwilży 1956 r., która stworzy-

ła nadzieję na większe upodmiotowienie społeczeństwa. Z punktu widzenia podjętego tu tematu kluczowymi wydarzeniami były: utworzenie Polskiego Komitetu Pomocy Społecznej w 1958 r. oraz przywrócenie instytucji opiekuna społecznego uchwałą Rady Ministrów z dnia 5 marca 1959 r. (Brenk, 2019; Krzyszkowski, 2005; Wódz, 1996). Polski Komitet Pomocy Społecznej powstał jako organizacja społeczna mająca na celu współdziałanie z państwem w zakresie pomocy społecznej i rozwijanie inicjatyw obywateli w tej dziedzinie. Jego działalność miała zatem stanowić uzupełnienie działalności organów państwowych. Jeśli zaś chodzi o opiekunów społecznych, sama idea jak i nazwa nawiązuje do instytucji przedwojennej, ale zakres ich działania został znacząco poszerzony. Zgodnie z przepisami zawartymi w Zarządzeniu Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 27 października 1959 r. o zakresie i trybie działania opiekunów społecznych mieli oni troszczyć się o ochronę trwałości rodziny, zwalczać prostytucję, alkoholizm i zaniedbania wychowawcze. Do ich zadań należało organizowanie i prowadzenie opieki nad ludźmi starymi, upośledzonymi i inwalidami oraz pomoc dzieciom i młodzieży pozbawionym właściwej opieki rodzicielskiej. Usprawiedliwiając niejako odejście od stanowczego potępienia pomocy społecznej i pracy socjalnej jako reliktywów kapitalizmu, wskazywano, że ujawniona niemożność całkowitego zlikwidowania problemów społecznych w socjalizmie to skutek trudności odziedziczonych po poprzednim ustroju, nie zaś nieudolności nowego. Indoktrynacja o wyższości socjalizmu szła tak daleko, że także na gruncie pomocy społecznej „rozwiązania zapożyczone z okresu II RP nazywane były oryginalnymi dokonaniem Polski Ludowej” (Brenk, 2019, s. 75). Warto też wspomnieć, że wśród reaktywowanych bądź utworzonych po 1956 r. organizacji znalazło się Towarzystwo Wolnej Wszechnicy Polskiej, które planowało m.in. utworzenie wyższej szkoły pracy socjalnej. Mimo przychylności różnych ważnych gremiów pomysł nie został urzeczywistniony, oficjalnie z powodu braku formuły prawnej pozwalającej na powołanie w ówczesnych realiach uczelni niepaństwowej (Brenk, 2014).

Oficjalnym niejako potwierdzeniem niezbędności pomocy społecznej i profesjonalnych kadr w tej dziedzinie był przedstawiony w 1966 r. dokument pt. „Tezy programowe w sprawie podstawowych kierunków działania pomocy społecznej w planach długofalowych”, w którym wprost „oświadczono, że ustrój socjalistyczny nie likwiduje potrzeby pomocy społecznej” (Miruć, 2009, s. 39). Ważnym momentem było wprowadze-

nie zawodu „pracownik socjalny” do oficjalnej nomenklatury zawodów istniejących w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej. Dokonało się to Zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 4 listopada 1966 r. w sprawie zmiany nomenklatury zawodów i specjalności, do których przygotowują szkoły zawodowe (§1, II. 14). Co ciekawe, ten nowy zawód, oznaczony symbolem 7-1.14, dodano po zawodzie „opiekunka dziecięca”. Był to istotny krok w stronę profesjonalizacji, wymuszonej niejako faktem, że istniejące kadry opiekunów społecznych były nie tylko niewystarczające liczebnie, lecz także nieprzygotowane merytorycznie do podejmowania nowych wyzwań. Wprowadzeniu zawodu towarzyszyło uruchomienie kształcenia w Państwowych Szkołach Pracowników Socjalnych, najpierw w Warszawie i Poznaniu, a następnie w kolejnych miastach. Tak przygotowani pracownicy socjalni mieli stopniowo zajmować kluczowe stanowiska etatowe, natomiast terenowi opiekunowie społeczni mieli odgrywać rolę uzupełniającą. Ciężar zadań opiekuńczo-pomocowych przejęły tworzone na przełomie lat 60. i 70. ośrodki opiekuna społecznego, funkcjonujące w ramach zespołów opieki zdrowotnej (Brenk, 2019; Wódz, 1996).

Zdaniem Aliny Miruć (2009, s. 41) za początek czwartego z wymienionych okresów ewolucji pomocy społecznej w Polsce Ludowej można przyjąć rok 1973, kiedy to „ukształtowały się dość ściśle związki między pomocą społeczną a służbą zdrowia [...] Ponadto zaszyły istotne zmiany w kompetencjach, zadaniach i zakresie działania głównych podmiotów [...] pomocy społecznej”. Wskazane ściśle związki pomocy społecznej i służby zdrowia to konsekwencja przeprowadzonej już w 1960 r. reorganizacji struktur administracji centralnej, wskutek której sprawy z zakresu pomocy społecznej przekazano do Ministerstwa Zdrowia. Wspomniane ośrodki opiekuna społecznego jako główne jednostki organizacyjne odpowiedzialne za realizację zadań z zakresu pomocy społecznej działały w ramach zespołów opieki zdrowotnej i zasadnicza część tej reformy zakończyła się właśnie w 1973 r. (Brenk, 2019). Również szkoły kształcące do zawodu pracownika socjalnego ulegały stopniowej reorganizacji, włączano je w struktury Medycznego Studium Zawodowego jako Wydziały Pracy Socjalnej. „Przekształcenia strukturalne i w zakresie nazewnictwa wiązały się z zawężaniem profilu kształcenia pracowników socjalnych, głównie do stanowisk pracy podległych resortowi zdrowia i opieki społecznej” (Brenk, 2014, s. 243).

W 1975 r. przystąpiono do realizacji przewidzianego na lata 1975–1990 „Programu rozwoju zawodowej służby socjalnej”. Zakładano w nim m.in.

stworzenie sieci profesjonalnych pracowników socjalnych na wsi i w mieście (Brenk, 2019; Wódz, 1996). Jeszcze w latach 70. ubiegłego wieku pojawiła się ścieżka kształcenia do pracy socjalnej na poziomie wyższym. W 1977 r. uruchomione zostały czteroletnie, niestacjonarne studia magisterskie dla pracowników socjalnych w Instytucie Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego. Warto odnotować, że „z ich inicjatywą wyszło Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej” (Brenk, 2014, s. 244).

Zaistnienie zawodu pracownika socjalnego oraz otwarcie szkół kształcących w tym kierunku nie oznaczało jakiejś istotnej zmiany doktrynalnej. Realny socjalizm nadal był uznawany za ustrój jedynie słuszny, a zatem uprawiana w jego ramach praca socjalna musiała wpisać się w obowiązujące ramy ideologiczne, aby w ogóle móc funkcjonować. Doświadczenia niektórych innych państw bloku socjalistycznego przekonują, że pracę socjalną traktowano także jako narzędzie wdrażania i umacniania pożądanego porządku społecznego i politycznego (Szmagański, 2018). Kierunki zmian w dziedzinie opieki i pomocy społecznej, podobnie zresztą jak i w innych obszarach funkcjonowania państwa, były określane przez władze partyjne. W tym przypadku jednak brakowało w PRL regulacji ustawowych, co skutkowało daleko idącą uznaniowością świadczeń, a „słabość organizacyjna i kadrowa spowodowały, że środowiskowa pomoc społeczna nie spełniła pokładanych w niej nadziei” (Wódz, 1996, s. 51). Rozwojowi pracy socjalnej nie sprzyjał „globalny i bezosobowy charakter instytucji, świadczeń i urzędzeń służących realizacji polityki społecznej [...]. Urzeczywistnienie postulatów, których istotą było upodmiotowienie obywateli, w systemie realnego socjalizmu nie było możliwe” (Szmagański, 1996, s. 24). W takich realiach przyszło działać Aleksandrowi Kamińskiemu jako pedagogowi społecznemu i propagatorowi pracy socjalnej.

ALEKSANDER KAMIŃSKI W OBLICZU REALNEGO SOCJALIZMU

Nie ma potrzeby obszernego przypomnienia w tym miejscu biografii i poglądów Aleksandra Kamińskiego. Warto jednak wydobyć kilka wątków, które pozwolą zmierzyć się z pytaniem o stosunek tego wybitnego pedagoga społecznego do realiów Polski Ludowej i uzasadnić tezę, że odegrał on kluczową rolę w stworzeniu koncepcji funkcjonowania pracy socjalnej w ramach ustroju socjalistycznego.

Kamiński od piętnastego roku życia był ściśle związany z harcerstwem, co stanowi zasadnicze źródło jego poglądów i postawy życiowej, a także późniejszych zainteresowań naukowych w obszarze pedagogiki. W 1928 r. ukończył studia historyczne i archeologiczne na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie został kierownikiem harcerskich szkół instruktorskich w Nierodzimiu i Górkach Wielkich na Śląsku. W latach II wojny światowej aktywnie uczestniczył w ruchu oporu, brał udział w tworzeniu Szarych Szeregów, nie zaprzestając twórczości publicystycznej i literackiej (Kawula, 2003). To właśnie w okresie okupacji powstała książka, w której Kamiński zarysował swoją wizję odrodzonego państwa polskiego, demokratycznego, opartego na poszanowaniu praw i wolności każdego człowieka. Książka ta, zatytułowana *Wielka gra*, była wyrazem sprzeciwu wobec wszelkich totalitaryzmów. Autor wskazywał w niej na niezbędną funkcjonowanie mechanizmów demokratycznych nie tylko na poziomie ściśle politycznym, lecz także w obszarze oświaty, gospodarki i życia społecznego (Śliwowski, 2001). Zapewne z nadzieją na urzeczywistnienie tych ideałów włączył się po zakończeniu wojny w pracę naukową na Uniwersytecie Łódzkim. Obronił doktorat poświęcony nauczaniu i wychowaniu metodą harcerską i współpracował z Heleną Radlińską w katedrze pedagogiki społecznej. Zainteresowania naukowe skierował w stronę „odnowy, pomocy i szukania dróg wyjścia z trudnej sytuacji społecznej naszego kraju” (Kawula, 2003, s. 223). Pod koniec lat 40. znalazł się w gronie ofiar nagonki na „nieprawomyślnych pedagogów”, a po likwidacji katedry pedagogiki społecznej na polecenie Ministra Oświaty został zwolniony z pracy na uniwersytecie i do 1956 r. przebywał na rencie inwalidzkiej (Brenk, 2014). Analizując koncepcje zawarte w *Wielkiej grze* i realia powojenne, Bogusław Śliwowski (2001, s. 99) stwierdza: „Niestety, nie dane było żyć A. Kamińskiemu w Polsce wymarzonego ładu demokratycznego, gdyż nad powojennymi dziejami jej państwowości zaciążyła *bestia komunizmu*”.

Mimo tych bolesnych doświadczeń, kiedy nastąpiła październikowa odwilż 1956 r., Kamiński powrócił do pracy akademickiej. Lata 1957–1969 to, jak pisze Stanisław Kawula (2003, s. 224), okres jego „największej aktywności twórczej w dziedzinie pedagogiki społecznej [...]. Ten etap dociekań autora to kolejne problemy społeczne, wyłaniające się z rzeczywistości społeczno-gospodarczej i spraw codziennych kraju. Pozostając wiernym w swojej twórczości naukowej sprawom dzieci, młodzieży i harcerstwa, zaczął interesować się coraz częściej sprawami ludzi dorosłych”. Irena Lepalczyk (2001) wspomina,

że Kamiński z dużym entuzjazmem odniósł się do reaktywowania w 1959 r. instytucji opiekuna społecznego i wydania w 1960 r. *Poradnika opiekuna społecznego*. Jak z kolei ocenia Jerzy Mikulski (2005, s. 17), Kamiński „rozumiał doskonale szansę dla pracownika socjalnego w nowej rzeczywistości. Był współtwórcą pierwszych programów nauczania dla szkół pracy socjalnej”. Kierował łódzkim zespołem pracującym nad stworzeniem programów nauczania, w skład którego wchodził Henryk Dinter, Aleksandra Majewska, Stanisława Sroczyńska i Irena Lepalczyk. W 1968 r. ukazała się pod redakcją Kamińskiego publikacja *Funkcja wychowawcza pracy socjalnej. Zbiór rozpraw z pedagogiki społecznej*, wydana przez Ossolineum jako szesnasty tom „Studiów Pedagogicznych” (Lepalczyk, 2001).

Dziełem kluczowym dla analiz podjętych w prezentowanym artykule jest podręcznik autorstwa Kamińskiego *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*. Jego pierwsze wydanie ukazało się w 1972 r., następnie wznawiany był w latach 1974, 1975, 1980 i 1982. W podręczniku tym znalazło się kilka stwierdzeń, które w kontekście biografii i harcersko-patriotycznych poglądów Kamińskiego mogą brzmieć co najmniej dziwnie. Najpierw warto przywołać ogólne sformułowanie odnoszące się do pedagogiki społecznej. Otóż Kamiński (1980, s. 29) pisał: „W Polsce Ludowej od roku 1957 pedagogika społeczna wkroczyła w okres nowej pomysłowości, przebiegający pod znakiem weryfikowania zgodności jej zadań, zakresu i metod badawczych z zadaniami pedagogiki socjalistycznej oraz z jej potrzebami i dążeniami społeczeństwa przeobrażanego ustrojowo”. Ten fragment można jeszcze spróbować odczytać jako li tylko konstatację rzeczywistego stanu, w jakim z konieczności znalazła się pedagogika społeczna. Mogła ona ponownie funkcjonować po 1956 r., ale „pod naciskiem ideologicznego *odium* [traktowana] jako kierunek dawnej pedagogiki burżuazyjnej, jako przejaw wstecznej ideologii przewyżczony przez pedagogikę socjalistyczną” (Szmagałski, 1996, s. 22). A zatem tę „nową pomysłowość” można zinterpretować jako sytuację, w której pedagogika społeczna może wprawdzie istnieć, ale musi stale konfrontować się i niejako usprawiedliwiać wobec jedynie słusznej i postępowej tzw. pedagogiki socjalistycznej. We fragmentach odnoszących się bezpośrednio do pracy socjalnej znajduje się jednak już wprost wyrażaną pochwałę ustroju socjalistycznego.

Zadziwiająco zgodnie z przytaczanymi wcześniej założeniami partyjnych ideologów brzmia sformułowanie: „W krajach socjalistycznych potrzeby socjalne w zasadzie zaspokajają sam ustroj, stwarzając warunki kształcenia

się i zatrudnienia wszystkich zdolnych do pracy oraz organizując odpowiedni system zabezpieczenia społecznego opartego na budżecie państwowym” (Kamiński, 1980, s. 87). Przeobrażenia, jakie w obszarze pojęć i praktyki opieki i pomocy społecznej dokonały się w Polsce Ludowej, „w ostatecznym ujęciu prowadziły do nadania opiece społecznej charakteru inspirowanej przez koncepcje ustroju socjalistycznego pracy socjalnej” (Kamiński, 1980, s. 84). Wprowadzenie ustroju socjalistycznego pozwoliło zerwać z tradycyjną filantropią i „wyzwolona ostatecznie z ograniczeń dobroczynności, oparta na budżecie państwa i wielkich struktur społecznych państwa socjalistycznego (rady narodowe, związki zawodowe, stowarzyszenia spółdzielcze) – praca socjalna ma zapewnić trwałą fundament materialny, umożliwiającą rozwinięcie szerokiego frontu aktywności społeczno-wychowawczej w zakresie wyrównywania (kompensowania) braków biologicznych, społecznych i kulturalnych oraz wspomagania pomyślnego rozwoju jednostek i grup społecznych” (Kamiński, 1980, s. 85–86).

Przytoczone tu sformułowania, sprawiające wrażenie swoistego manifestu politycznego, skłaniają do postawienia pytania, na ile są one „wynikiem autentycznych przekonań autora, na ile zaś odzwierciedlają opis rzeczywistości i stanowią konieczny element, będący dla czynników decyzyjnych (cenzora) podstawą wydania zgody na druk przygotowanych przez Aleksandra Kamińskiego monografii i podręczników” (Żukiewicz, 2009, s. 119). Ingerencje cenzury były wszak trwałym aspektem wszelkiej działalności publikacyjnej w Polsce Ludowej (Kamińska-Chełminiak, 2019), a zatem również naukowcy chcący wydawać swoje dzieła w formie możliwie wiernej wynikom własnych badań musieli umiejętnie posługiwać się słowem, a nawet dopisywać odpowiednie „deklaracje ideowe”. Niektórzy autorzy wyrażają też przypuszczenie, że sam termin „praca socjalna” mógł wywoływać pozytywne skojarzenia u niezbyt lotnych intelektualnie przedstawicieli władzy ludowej i budzić zaufanie wskutek zbieżności fonetycznej z wyznawaną przez nich doktryną polityczną (Żukiewicz, 2009, s. 122). Jednakże raczej nie to było przyczyną, dla której Kamiński posługiwał się i propagował „pracę socjalną”, o czym będzie jeszcze mowa.

Pytanie, na ile Kamiński rzeczywiście uznawał ustrój socjalistyczny za stwarzający doskonałe warunki do rozwoju pracy socjalnej, jest trudne do jednoznacznego rozstrzygnięcia na podstawie jego oficjalnych tekstów. Konieczne byłyby tu rzetelne badania historyczne, ponieważ „każda część odkrytej prawdy historycznej jest poznawczo cenna, ale należy pamiętać, że

szkody wyrządzone półprawdami pozostają w społecznej świadomości na długo, szczególnie, jeśli oddziałują na sferę emocjonalną odbiorców” (Żukiewicz, 2009, s. 123). Nie chodzi więc o to, by teraz na siłę „odbrażawiać” znaczące postacie, takie jak Kamiński, ale rzetelnie ocenić proponowane przezeń rozwiązania. Dlatego też z dzisiejszej perspektywy nie mniej interesujące, a z pewnością ważne dla rozwoju polskiej pracy socjalnej, jest skupienie się na samej koncepcji profesjonalnej pracy socjalnej, propagowanej wówczas przez Kamińskiego. Jest to przedmiotem kolejnej części tego opracowania.

W STRONĘ KONCEPCJI PROFESJONALNEJ PRACY SOCJALNEJ W WARUNKACH REALNEGO SOCJALIZMU

W tym przedłożeniu, z konieczności ograniczonym objętościowo, nie ma miejsca na pełną i kompleksową analizę treści *Funkcji pedagogiki społecznej*. Należy jednak wyeksponować kilka wybranych elementów, składających się na całość, którą można określić mianem koncepcji profesjonalnej pracy socjalnej w warunkach realnego socjalizmu.

Najpierw należy podkreślić, że to właśnie Aleksandrowi Kamińskiemu zawdzięcza się wprowadzenie kategorii „pracy socjalnej” do dyskursu społeczno-pedagogicznego w Polsce (Żukiewicz, 2009, s. 113). Zdefiniował ją jako „poszerzenie dawniejszego pojęcia *akcji socjalnej*, oznaczającego działalność państwa, związków zawodowych i zakładów pracy na rzecz pracujących i ich rodzin [...]. Pojęcie *pracy socjalnej* poszerza ten zakres na rzecz osób i grup będących poza społecznością pracowniczą” (Kamiński, 1980, s. 84–85). I nieco dalej wyjaśnia: „poczynania socjalne mają zarówno uzupełnić potrzeby bytowe ludzi (w szczególności o obniżonych możliwościach samodzielnego dawania sobie rady w trudnościach życiowych), jak i wzmacniać szanse rozwojowe szerszych rzesz, którym udostępnia się odpowiednie urządzenia i usługi (Kamiński, 1980, s. 86).

Nie sposób w tym kontekście nie odnieść się do faktu, że prekursorka polskiej pracy socjalnej, Helena Radlińska, posługiwała się kategorią „pracy społecznej”, w ten właśnie sposób tłumacząc anglojęzyczny termin *social work*. Zdaniem Ewy Marynowicz-Hetki (2007, s. 74) nie był to tylko zabieg językowy, ale również merytoryczny. Przymiotnik „społeczna” w odniesieniu do działalności, pracy i służby oznaczać miał bowiem zarazem „cel (dla społeczności) i sposób osiągnięcia celu (siłami społecznymi)”. Trzeba przy tym za Arkadiuszem Żukiewiczem (2009, s. 128) podkreślić,

że „konceptje teoretyczne social work oraz pracy społecznej Heleny Radlińskiej są zbieżne w ich ontologicznym, epistemologicznym i aksjologicznym wymiarze”. Kamiński posługiwał się dość konsekwentnie pojęciem pracy socjalnej i wskazywał na istnienie wyraźnie wyodrębnionej kategorii kwalifikowanych pracowników instytucji opieki/pomocy społecznej objętych „*nomenklaturą*: pracownik socjalny” (Kamiński, 1980, s. 85). Traktował zatem pracę socjalną jako działalność zawodową, a więc wymagającą odpowiedniego przygotowania profesjonalnego i realizowaną w różnych instytucjach opieki i pomocy społecznej, ale też kultury, oświaty, jak również w zakładach pracy. Taką koncepcję pracy socjalnej propagował i dla takiej stworzył podbudowę teoretyczną w analizowanym podręczniku.

Jak podkreśla Jerzy Mikulski (2005, s. 17), Kamiński widział zawód pracownika socjalnego „bardzo szeroko, jako obejmujący wszystkie działania na rzecz ludzi wymagających pomocy, jednak w centrum tych działań lokował umiejętne pobudzanie jednostek, grup i środowisk sąsiedzkich do podejmowania wysiłków polepszania swojego losu, zaspokajania całokształtu swych potrzeb”. Dlatego też Kamiński (1980, s. 92) twierdził, że „praca fachowa tego pracownika [socjalnego] polega nie tylko na zaspokajaniu potrzeb socjalno-bytowych i kulturalnych, lecz nade wszystko na 1. pobudzeniu jednostki (w toku prowadzenia jej «przypadku») do umiejętnego podejmowania własnych wysiłków dla polepszenia swego losu, 2. organizowaniu pracy grupowej dla polepszania własnej sytuacji przez członków grupy oraz 3. na organizowaniu środowiska sąsiedzkiego dla zaspokojenia całokształtu swych potrzeb przez daną społeczność”. W ten sposób autor przywołał, a następnie w odrębnym rozdziale omówił trzy podstawowe metody pracy socjalnej, wskazując zarazem na konieczność aplikowania ich wszystkich do praktyki zawodowej. Jemu więc słusznie przypisuje się wprowadzenie tych „tradycyjnych” metod pracy socjalnej do polskiej teorii i praktyki pracy socjalno-wychowawczej (Marynowicz-Hetka, 2007, s. 412).

Na uwagę zasługuje przedstawiona przez Kamińskiego typologia grup, w ramach których powinna być realizowana grupowa praca socjalna. Wy różnił wśród nich grupy rozwojowo-wychowawcze, rewalidacyjne i psycho-terapeutyczne. Cenne jest szczególnie przywołanie w kontekście *group work* działań polegających na rozbijaniu grup szkodliwych, np. przestępczych (Kamiński, 1980, s. 277). Warto wszakże podkreślić, że bardzo duże nadzieje pokładał Kamiński w zastosowaniu metody organizowania społeczności lokalnej. Postrzegał ją jako tańszą od prowadzenia indywidualnych

przypadków i pracy z grupą, ale także jako nowocześniejszą, ponieważ „pozwała ujmować ulepszenie i wzbogacanie życia społecznego w ramach długofalowego planowania lokalnego i państwowego” (Kamiński, 1980, s. 279). I choć można by to stwierdzenie odczytywać jako próbę pogodzenia założeń *community organization* z socjalistycznymi zasadami planowania, to trafnie autor zauważał, że u podstaw dynamizmu tej metody „znajduje się odwieczna potrzeba psychospołeczna, pobudzająca ludzi do tego, aby uczynić coś dla społeczności, w której się żyje, a także nowoczesna konieczność przeciwstawiania się złym skutkom uprzemysłowienia i urbanizacji” (Kamiński, 1980, s. 280). W ścisłym związku z tą metodą trzeba też postrzeć postulat funkcjonowania osiedlowego pracownika socjalnego, który miałby być zatrudniany przez samorząd osiedla i zajmować się koordynowaniem współpracy różnych osiedlowych placówek i instytucji oraz nieformalnej aktywności mieszkańców (Kamiński, 1980, s. 136). Urzeczywistnienie założeń metody organizowania społeczności lokalnej okazało się jednak w praktyce bardzo trudne, ponieważ wymaga ono faktycznej demokracji i upodmiotowienia obywateli, a temu stały na przeszkodzie bariery ideologiczne (Szmagański, 1996, s. 24). Niemniej jednak nie można nie docenić tego wyraźnego głosu na rzecz trzeciej metody pracy socjalnej, a szerzej właśnie na rzecz demokracji i obywatelskości.

Interesujący jest stosunek Kamińskiego do działalności stowarzyszeń i innych podmiotów niepublicznych w dziedzinie pomocowej. Dostrzegął on zdecydowaną przewagę instytucji publicznych (państwowych) w ówczesnej Polsce, co w oczywisty sposób wynikało z uwarunkowań ustrojowych. Uważał jednak, że aktywność stowarzyszeniowa w obszarze pomocowym (socjalno-kulturalno-wychowawczym) nie zaniknie, ponieważ charakteryzuje się ona wieloma pozytywnymi cechami stanowiącymi o jej szczególnej użyteczności. Organizacje tego rodzaju „tworzą dzieła pionierskie” (Kamiński, 1980, s. 310), co dziś zapewne nazwalibyśmy innowacyjnością. Ponadto sygnalizują one pojawianie się nowych potrzeb społecznych, eksperymentują z nowymi metodami pracy i stanowią swoiste „wylęgarnie” działaczy społecznych „dzięki warunkom korzystnym dla oddolnych poczynań – spontanicznych i niesformalizowanych” (Kamiński, 1980, s. 311). To znów, choć pewnie z konieczności zawołowany, głos na rzecz społeczeństwa prawdziwie obywatelskiego. Jest to też wskazanie, że praca socjalna powinna mieć swoje trwałe miejsce również w tym, co dziś powszechnie nazywa się sektorem pozarządowym.

Na koniec wypada jeszcze przywołać sformułowane przez Kamińskiego postulaty związane z kształceniem pracowników socjalnych. Z dzisiejszej perspektywy można je bowiem ocenić jako dalekowzroczne i oparte na dobrym rozeznaniu faktycznych potrzeb i współczesnych tendencji rozwojowych w dziedzinie pomocy społecznej, a szerzej polityki społecznej. Kamiński pozytywnie oceniał działalność szkół pracowników socjalnych, funkcjonujących od 1966 r. Ich programy uznał za wytrzymujące „próbę życia” (Kamiński, 1980, s. 93), ale jednak wymagające pewnych ulepszeń. Do tych ulepszeń zaliczył wydłużenie okresu nauki z dwóch do trzech lat oraz wypracowanie „drożności ku odpowiednim kierunkom studiów na wyższych uczelniach, wieńczonych dyplomem magisterskim – co pozwoliłoby utrwalić się w zawodzie zdolniejszym i ambitniejszym absolwentom szkół ponadśrednich” (Kamiński, 1980, s. 93). Postulat ten nie doczekał się realizacji, nawet po transformacji ustrojowej, choć podjęto taką próbę zastępując szkoły policealne pracowników służb społecznych tzw. kolegiami pracowników służb społecznych (Kantowicz, 2016).

Jeszcze ważniejsze wydaje się podkreślanie przez Kamińskiego konieczności wprowadzenia kierunkowych studiów wyższych w zakresie pracy socjalnej. Pisał, że „tylko nowoczesne, pełne studia akademickie pracy socjalnej zagwarantować mogą poprawne kształcenie wysoko kwalifikowanych pracowników socjalnych, zdolnych do realizowania badań oraz do kompetentnego kierowania instytucjami i poważniejszymi placówkami pracy socjalnej” (Kamiński, 1980, s. 94). Studia takie miałyby mieć charakter międzywydziałowy i zostać podzielone na dwa etapy: trzyletni szczebel zawodowy plus dwuletni szczebel magisterski. Łączyłyby one dwie wiodące w pracy socjalnej dyscypliny, którymi według Kamińskiego są pedagogika społeczna i polityka społeczna. Studia takie „wymagałyby jednak czujności chroniącej przed zdominowaniem teoretyzowania i wykładowych sposobów nauczania nad tak doniosłymi w kształceniu pracowników socjalnych zajęciami praktycznymi (ćwiczenia, hospitacje, wycieczki, praktyki, staże)” (Kamiński, 1980, s. 94). Dodać wypada, że ten akurat postulat doczekał się częściowej przynajmniej realizacji, w postaci kierunku studiów „praca socjalna”, wprowadzonego jednak dopiero w 2006 r. i początkowo tylko na poziomie licencjackim. Takie rozwiązanie spotkało się zresztą z krytyką, że „kształcenie zawodowe pracowników socjalnych na poziomie studiów licencjackich deformuje w istotny sposób ideę pełnego kształcenia akademickiego do tej profesji, wpływając pośrednio na jej niższy status społeczny”

(Kantowicz, 2016, s. 34). Można zaryzykować tezę, że Kamiński (1980, s. 93) przyłączyłby się do tej krytyki, zwłaszcza że jego propozycja sięgała dużo dalej. Pisał bowiem o studiach akademickich kończonych „dyplomem magisterskim i doktorskim”. Droga do doktoratów z pracy socjalnej w Polsce wydaje się jednak jeszcze bardzo daleka.

ZAKOŃCZENIE

Propozycje Aleksandra Kamińskiego nie składały się na jakąś wersję „socjalistycznej” pracy socjalnej, przynajmniej w takim rozumieniu, w jakim propagowali ją mniej lub bardziej radykalni zwolennicy zmiany społecznej na Zachodzie. Kamiński miał nad nimi tę przewagę, że żył w państwie socjalizmu realnego, a nie wyobrazonego przez tych, którzy nigdy go nie doświadczyli. Nie rozstrzygając powodów, dla których w *Funkcjach pedagogiki społecznej* znalazły się wprost wyrażone pochwały ustroju socjalistycznego, uznać trzeba, że to właśnie dzięki Kamińskiemu okres Polski Ludowej nie był czasem całkowicie straconym dla rozwoju pracy socjalnej w naszym kraju. Kamiński przyczynił się do ocalenia najlepszych tradycji polskiej pedagogiki społecznej i pracy społecznej i włączył się w proces rozwijania profesjonalnej pracy socjalnej na tyle, na ile było to w owym czasie możliwe. Przedstawił koncepcję pracy socjalnej możliwej do realizacji w ramach ówczesnego ustroju, zachowując jej istotę i twórczo adaptując do okoliczności zewnętrznych. Z pewnością należał do grona tych, którzy „nie ugięli się przed dogmatyzmem *pedagogiki socjalistycznej*” (Szmagałski, 1996, s. 23) i niewątpliwie ma swoje trwałe miejsce w budowaniu polskiej szkoły pracy socjalnej, wyrosłej na gruncie pedagogiki społecznej z wyraźnymi jej związkami z polityką społeczną (Mikulski, 2005). Jego wkład wykracza oczywiście daleko poza wątki zaprezentowane w prezentowanym tekście i dlatego warto wciąż tego autora przywoływać, a także krytycznie dyskutować z jego koncepcjami.

BIBLIOGRAFIA

- Brenk, M. (2014). Kształcenie pracowników socjalnych w Polsce Ludowej. *Studia Edukacyjne*, 31, 233–248.
- Brenk, M. (2019). Dekonstrukcja. Opieka społeczna w latach 1944–1989. W: M. Brenk, K. Chaczko, R. Płasek, *Organizacja pomocy społecznej w Polsce 1918–2018* (s. 63–110). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

- Inglot, T. (2010). *Welfare States w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1919–2004*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.
- Kamińska-Chełminiak, K. (2019). *Cenzura w Polsce 1944–1960. Organizacja – Kadry – Metody pracy*. Warszawa: Wydział Dziennikarstwa, Informacji i Bibliologii, Uniwersytet Warszawski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR.
- Kamiński, A. (1980). *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*. Warszawa: PWN.
- Kantowicz, E. (2016). Akademska edukacja do pracy socjalnej w Polsce w perspektywie nowych wyzwań. *Annales UMCS. Sectio J, 1*, 27–38.
- Kawula, S. (2003). Pedagogika społeczna w ujęciu Aleksandra Kamińskiego (1903–1978). W: S. Kawula, *Pedagogika społeczna. Dokonania–aktualność–perspektywy* (s. 211–225). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Krzyszowski, J. (2005). *Między państwem opiekuńczym a opiekuńczym społeczeństwem. Determinanty funkcjonowania środowiskowej pomocy społecznej na poziomie lokalnym*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Lepalczyk, I. (2001). Wpływ Kamińskiego na praktykę i myśl socjalną w Polsce. W: I. Lepalczyk, W. Ciczkowski (red.), *Bogactwo życia i twórczości Aleksandra Kamińskiego* (s. 66–73). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Marynowicz-Hetka, E. (2007). *Pedagogika społeczna*, t. 1. Warszawa: WN PWN.
- Mikulski, J. (2005). Związki pracy socjalnej z polityką i pedagogiką społeczną. *Polityka Społeczna*, 8, 15–19.
- Miruć, A. (2009). Pomoc społeczna w Polsce powojennej – do wejścia w życie ustawy z 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej. *Administracja*, 2, 33–52.
- Szmagałski, J. (1996). *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna. Przykład amerykański*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Szmagałski, J. (2018). *Rozwój koncepcji pracy socjalnej na świecie. Jedna czy wiele?* Warszawa: Difin.
- Śliwowski, B. (2001). Wkład pedagogiki Aleksandra Kamińskiego do współczesnej teorii wychowania humanistycznego. W: I. Lepalczyk, W. Ciczkowski, *Bogactwo życia i twórczości Aleksandra Kamińskiego* (s. 94–106). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Wódcz, K. (1996). *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*. Warszawa: Interart.
- Zalewski, D. (2005). *Opieka i pomoc społeczna. Dynamika instytucji*. Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 XI 1966 r. w sprawie zmiany nomenklatury zawodów i specjalności, do których przygotowują szkoły zawodowe. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Oświaty*, 16, poz. 193.
- Zarządzenie Ministra Pracy i Opieki Społecznej z dnia 27 października 1959 r. o zakresie i trybie działania opiekunów społecznych. *Monitor Polski*, 93, poz. 496.
- Żukiewicz, A. (2009). *Wprowadzenie do ontologii pracy społecznej. Odniesienia do społeczno-pedagogicznej refleksji Heleny Radlińskiej*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego.

SOCIAL WORK IN THE REALITY OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF POLAND – ALEKSANDRA KAMIŃSKI CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF POLISH SOCIAL WORK

ABSTRACT

In the well-known textbook by Aleksander Kamiński “Functions of Social Pedagogy. Social and cultural work” we find sentences that expressly praise the conditions that the political order of the People’s Republic of Poland allegedly guaranteed for the best development of social work. Socialism itself should satisfy the needs of the citizens and guarantee social work “a solid material basis enabling the development of a broad front of social and educational activity”. But thanks to this book, which has been reprinted four times, students and researchers have received a package of reliable knowledge about the development of social work in the West, its methods, and main theoretical approaches. The book also contained concrete suggestions for the practice and professional training of social workers in the social and political realities of the time. This article attempts to go beyond the question of whether explicit ideological expressions should be treated only as meeting the requirements of the censorship to save other, truly valuable content and make it accessible to readers.

The first part of the text deals with the ideological conditions of functioning of social work in the People’s Republic of Poland. The second part is dedicated to the profile and work of Professor Aleksander Kamiński against the background of the system in which he promoted social work. In the last part, selected threads from Kamiński’s key work were analysed in order to outline his contribution to the development of Polish social work. Considering the entire content of the textbook, the conclusion is that Aleksander Kamiński presented the concept of social work that could be implemented under the system of real socialism. The concept preserved the essence of social work and creatively adapted it to external political circumstances.

KEYWORDS: social work, social assistance, social welfare, People’s Republic of Poland, Aleksander Kamiński